

24. O'Sullivan M., Ekman P., Wallace V.F. The effect of comparisons on detecting deceit / M. O'Sullivan // Journal of nonverbal behavior, 1988. - №12(3). – P. 203-215.

25. Zuckerman M., DePaulo B., Rosenthal, R. Verbal and nonverbal communication of deception / Advances in experimental social psychology. – 1981. - №14. – 22-57 p.

В статье обосновывается гипотеза об установке на правду как о личностном ресурсе успешности распознавания лжи за счет лучшего распознавания правды. Гипотеза обосновывается со ссылкой на философские и психологические представления о приоритетности установки на правду в эволюционном развитии человека и формирование на этой основе личностного ресурса успешности дифференциации правды от лжи. Намечены перспективы уточнения гипотезы с учетом уровня развития когнитивных способностей и эмоционального интеллекта человека.

Ключевые слова: установка на правду, эволюционная целесообразность, успешность распознавания лжи, предвзятость, скрытые мысленные образы.

The hypothesis about the truth bias as a personal resource of success lie detection through better recognition of the truth is substantiated in article. The hypothesis is substantiated with reference to the philosophical and psychological understanding of the priority truth bias in the evolution of human and the formation of personal resource successful differentiate truth from lie on this basis. Prospects refine hypotheses based on the level of cognitive and emotional intelligence are identified.

Key words: truth bias, evolutionary expediency, success in lie detection, bias, hidden imagery.

УДК 159. 923

Е.Л. Носенко, Т.М. Петренко

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПІДХОДУ ДО ІНТЕГРОВАНОЇ ІМПЛІЦИТНОЇ ДІАГНОСТИКИ ОСОБИСТІСНИХ ДИСПОЗИЦІЙ ЗА ОЗНАКАМИ НЕВЕРБАЛЬНОГО КОМПОНЕНТУ СПІЛКУВАННЯ

У статті обґрунтовується можливість реалізації інтегрованого підходу до імпліцитної діагностики особистісних диспозицій за ознаками невербального компоненту спілкування, що відбивають позитивність ставлення суб'єкта спілкування до співрозмовника, зумовленого рівнем сформованості єдиного фактору особистості. Формою прояву ставлення пропонується вважати експліцитно виражену невербальними засобами комунікативну інтенцію.

Ключові слова: особистісні диспозиції, імпліцитна діагностика, позитивне ставлення, Єдиний фактор особистості, невербальний компонент спілкування.

Постановка проблеми. На сучасному постнекласичному етапі розвитку наукової психології, характерною ознакою якого є, зокрема, зміна основного предмету теоретичних досліджень, яким стає цілісна особистість [7], набуває **актуальності** пошук нових підходів до дослідження форм прояву рівня сформованості особистісних диспозицій, що цілісно відбивають характер ставлення людини до себе, оточуючих, світу у цілому. У зв'язку з необхідністю вирішення цієї задачі на перетині XX і XXI століть у психології особистості поживався інтерес до застосування різноманітних засобів імпліцитної (опосередкованої, непрямой) діагностики особистісних властивостей [3]. Широкого розповсюдження набуває, зокрема, тенденція до застосування процесуальних моделей діагностики ставлення людини до соціальних об'єктів, яка поширюється останнім часом і на дослідження динаміки Я-концепції, діагностику ситуативної і особистісної тривожності та інші аспекти особистісної динаміки.

Оскільки однією з основних сфер прояву особистості є, – поряд з діяльністю, – *спілкування*, цілком обгрунтованим і зрозумілим є інтерес дослідників до *невербальної* поведінки людини, що є невід'ємним компонентом спілкування. Як зазначав у свій час М.М. Бахтін [4], діалогізм є однією з передумов існування людини, носія розуму, її свідомості, бо у думці формується і проявляється особистість. Серед усіх вищих психічних функцій саме функція мовлення є об'єктом пильної уваги як невичерпне джерело інформації, що дає уявлення про особистість.

Невербальні засоби спілкування активно вивчалися до недавнього часу переважно при вирішенні спеціальних прикладних проблем, зокрема: для діагностики ознак психічних станів людини в екстремальних умовах діяльності як показників опосередкованої діагностики емоційної стійкості/ емоційної вразливості людини; для детекції обману шляхом розпізнавання прихованих мисленевих образів, наявність яких впливає на психолінгвістичні закономірності процесу реалізації усного мовлення; для діагностики психічних захворювань, пов'язаних з порушеннями пам'яті, мовлення та мислення [11]; у кроскультурному аспекті для встановлення міжкультурних розбіжностей.

Хоча необхідність розробки нових методів діагностики стійких особистісних диспозицій усвідомлена дослідниками, про що свідчить, зокрема, влучний вислів провідного російського дослідника В.П. Зінченка «личность невозможно измерить, её надо подсмотреть» [6], спроби знайти у невербальному аспекті спілкування ознаки прояву різних особистісних рис виявились мало успішними [21]. Швидко з'ясувалось, що існує чимало невербальних характеристик, які є спільними як для екстравертів, так і для доброзичливих суб'єктів, чи для суб'єктів з вираженими ознаками відкритості новому досвіду. Це змушує шукати більш інтегровані глибинні характеристики для імпліцитної діагностики особистісних диспозицій за доступними спостереженню зовнішніми формами їх прояву, зокрема у невербальному компоненті спілкування.

Мета даної статті полягає у теоретичному обгрунтуванні доцільності інтегрованого підходу до дослідження особистості як цілісності у всьому

різноманітні детермінуючих її проявів і ідентифікації форми опосередкованого виявлення інформативних ознак цієї цілісності у невербальному компоненті спілкування.

Погляди вітчизняних дослідників на можливість ідентифікації узагальноної форми прояву глибинних особистісних диспозицій. Хоча наукове оцінювання індивідуально-психологічних особливостей людини все більше дистанціювалось у період розвитку психології як класичної науки від інтуїтивного життєвого її розуміння, одним з аспектів якого є інтерпретація змісту як вербальних, так і невербальних особливостей спілкування, на сучасному постнекласичному етапі розвитку психології невербальний компонент спілкування знову привернув до себе увагу дослідників як джерело інформації про стійкі індивідуально-психологічні та особистісні властивості людини.

С.Л. Рубінштейн – засновник *онтологічного* психологічного напрямку досліджень особистості вважав людину спроможною знати і переживати «внутрішній» психічний зміст свого життя, бо вона є суб'єктом життєдіяльності і життєтворчості. Характеристиками психіки він вважав, зокрема, суб'єктність, реальність існування і функціонування, ідеальність її вищих форм, єдність свідомого і несвідомого планів психічної активності, приналежність психіки особистості як регулятивному, так і якісному початку індивідуального життя, «собитійність», тобто оцінку особистістю психічних явищ як значущих для себе, єдність мотиваційного, пізнавального, емоційного аспектів психічного життя і т. ін. [15]. Особистість, як він підкреслював, «визначається своїм ставленням до оточуючого світу, до суспільного оточення, до інших людей» [15, с. 271]. Це ставлення відбиває зв'язки між внутрішніми складовими психіки, в тому числі і неусвідомленими, завдяки чому у межах психології особистості вивчаються всі ці утворення у їх взаємозв'язку. С.Л. Рубінштейн наголошував, що у процесі вивчення закономірностей функціонування особистості як цілісності, «не можна ігнорувати динаміку відношень між різними утвореннями особистості при розгляді психічних процесів, так само як не можна її розчиняти в цій динаміці відношень, виключивши статику відносно сталих властивостей» [14, с. 273].

Інтегральним психічним утворенням, яке включає у себе усі суттєві форми і властивості психіки, він вважав «*ставлення до життя*», що суб'єктивно пов'язує особистість із суспільними відносинами. Фактор *ставлення* зумовлює суттєву роль в індивідуальному житті самосвідомості і самопізнання, що надає життю рефлексивний і творчий характер.

У світлі вищезазначеного провідним способом психологічного пізнання можна вважати метод *опосередкованого вивчення психічного життя* крізь розкриття його суттєвих об'єктивних зв'язків і його активних впливів на об'єктивний світ. Тобто це метод діалектичного дослідження «внутрішнє крізь зовнішнє, і зовнішнє крізь внутрішнє» [14].

О.М. Леонтьєв висунув гіпотезу, що сутність психічного проявляється у структурі і змісті «образу світу», який втілює єдність відображення, регулювання і перетворення зовнішньої і внутрішньої реальності. Він підкреслював активну природу психічного, потенціал якої розкривається при

онтогенетичному включенні індивіда в постійну розвиваючу зовнішню і внутрішню, суспільну і індивідуальну діяльність. Активність психіки розглядається при цьому як її спроможність опосередковувати життєві процеси, а форми психічного опосередкування вдосконалюються у життєвій динаміці, починаючи від сенсорних рівнів до рівнів змістових, мисленнєвих. Провідним методом пізнання психічного стає у даній концепції об'єктивний метод вивчення психіки і в *реальному житті*, і у співвідношенні з діяльністю.

Б.Г. Ананьєв присвятив свою діяльність традиційному для вітчизняної науки методу вивчення детермінації психічних явищ. Провідною він розглядав суспільну і соціальну детермінацію, під впливом якої «біологічний індивід» перетворюється на «суспільного індивіда», а способом виникнення внутрішнього соціального змісту особистості є «засвоєння», що здійснюється у сумісній діяльності і спілкуванні особистості з іншими людьми. Завдяки формуванню особистісного ставлення до досвіду інших, індивід стає *суб'єктом* суспільної детермінації і може активно опосередковувати численні соціальні впливи, які він відчуває. Тому, особистісна сутність психічного становить основний предмет психологічної науки.

Б.Ф. Ломов обґрунтував, що системні якості формуються на підґрунті реалізації психічних функцій у множинності об'єктивних зв'язків людини зі світом, іншими людьми, з пізнанням, з трудовою діяльністю, і, відповідно, підкреслював, що для психологічної сфери найбільш характерною є опосередкована, вірогіднісна, змінювальна, суб'єктивована і індивідуалізована детермінація, що розвивається до рівня самодетермінації.

Відомий український дослідник В.А. Роменець запропонував, як підкреслює О.В. Старовойтенко, оригінальне вирішення проблеми пошуку тих «ланцюгів» психіки», в яких можна знайти відбиття особистісного потенціалу. Таким ланцюгом він вважав «вчинок», інтегруючий проблемну життєву ситуацію, мотивацію і активність особистості. С.В. Старовойтенко правомірно стверджує, що в психології з'явився новий «основний об'єкт» – «індивідуальна особистість» або «індивідуальний суб'єкт». Сутнісне ядро психічного репрезентує суб'єктність, яка розглядається як системотвірний критерій оцінки розвитку особистості.

На підставі вищезазначеного можна констатувати, що в ознаках невербального спілкування можна знайти цілісне відбиття практично всіх особистісних утворень, які розкривають, з точки зору розглянутих вище поглядів на зміст психічного провідних дослідників, сутнісний зміст феномену «особистість»: це і поняття «ставлення до світу, до оточуючих, до себе і до інших» (Рубінштейн); і поняття «менталітет» [8], і конструкт «соціальний індивід» [1] тощо.

Сприятливі умови для дослідження невербального компоненту спілкування у контексті діагностики особистісних диспозицій виникли завдяки включенню у число актуальних проблем сучасної психодіагностики її *гуманізації*. Гуманізацію пов'язують зі зміною системи діагностичних пріоритетів та поступовим оформленням нового підходу, який, як підкреслюють сучасні дослідники проблеми [8, с. 24], слідом за К. Роджерсом [13] можна назвати клієнтцентрованим.

У межах даного підходу основну мету психологічної діагностики особистості пов'язують з виявленням так званого *гіперкомпенсаторного* фонду особистості (Л.С. Виготський, О.Б. Орлов), тобто її «сильних» позитивних сторін [16]. Проте, враховуючи результати огляду підходів до діагностики стійких особистісних властивостей із спиранням на ознаки невербального спілкування, ми дійшли висновку, що спроби реалізації *диференційованого підходу* до діагностики окремих диспозиційних рис мають, як відмічалось вище, обмежені можливості реалізації. В літературі з проблеми згадуються лише дані про зв'язок загальної кількості використання жестів різних типів з екстраверсією і доброзичливістю, а жестів типу самоадапторів та маніпуляторів – з тривожністю. Останній тип зв'язку, проте, можна пояснити також переважанням у осіб з високим рівнем тривожності схильності до переживання негативних психофізіологічних станів, під впливом яких, як встановлено [Носенко, 1981], збільшується тенденція до появи так званих аутистичних жестів.

Ці дані змусили нас шукати *інтегровані* підходи до розпізнавання зв'язку невербальних засобів спілкування з *узагальненими* формами прояву глибинних особистісних диспозицій.

Гіпотеза дослідження і шляхи її перевірки. З урахуванням новітніх досліджень у межах структурного підходу до вивчення особистості ми припустили, що існує каузальний зв'язок між рівнем сформованості в людині так званого «Єдиного фактора особистості» як форми прояву гіперкомпенсаторного фонду особистості, який отримав назву «Великої одиниці» (за аналогією з «Великою п'ятіркою» особистісних факторів) та цілісним позитивним *ставленням* людини до оточуючих (користуючись терміном С.Л. Рубінштейна), *образом її внутрішнього світу* (за О.М. Леонтєвим), «менталітетом» (за В.Ф. Моргуном і Тітовим), рівнем наближення до ознак «соціального індивіда» (за Б.Г. Ананьєвим) і індивідуального суб'єкта (за О.В. Старовойтенко). Зазначеним вище феноменам можна знайти, за нашою гіпотезою, корелят у невербальному компоненті спілкування, з яким цілісні диспозиційні ознаки особистості перебувають у чинникові-наслідковому зв'язку.

Хоча теорія можливості існування Єдиного фактора особистості була сформульована лише чотири роки тому (у 2008 році [20]), вона швидко набула визнання і популярності серед фахівців у галузі теорії особистості, оскільки спирається на достатньо переконливе теоретичне припущення відносно «еволюційної доцільності» для людини бути одночасно й доброзичливою, й сумлінною, й відкритою новому досвіду, й екстравертованою, емоційно стійкою для того, щоб успішно самореалізуватися, підтримувати сприятливі стосунки з оточуючими, долати можливі життєві ускладнення й перешкоди.

На разі існує вже й великий масив емпіричних та теоретичних даних досліджень, спрямованих на перевірку психологічної реальності Єдиного фактору особистості (ЄФО). Зокрема, у дослідженні Д. Раштона із співавторами [18; 19] доведено, що при високих показниках рис Великої п'ятірки факторів і позитивних ознак темпераментальних характеристик, у

людини проявляються ознаки емоційної стійкості, активності, товариськості та інших форм прояву просоціальної поведінки. Результати досліджень свідчать про те, що особи з високими показниками за ЄФО володіють гіперкомпенсаторним фондом.

Спираючись на вищезазначені новітні тенденції досліджень особистості, ми поставили завдання операціоналізувати конструкт «ЄФО» як за вищими показниками п'яти глобальних особистісних рис (доброзичливість, сумлінність, відкритість досвіду, екстраверсія, емоційна стабільність), так і за ознаками особистісної зрілості [12], представленими характеристиками позитивного погляду на світ, толерантності, до невизначеності налаштованості на саморозвиток і соціальну відповідальність, та позитивних цінностей і так званих «сильних» властивостей характеру.

Ми виходили при цьому з припущення, що саме зазначені вище характеристики особистості можуть надати достатньо повне уявлення про «інтегровану систему особистісних *смишлів*», які роблять життєдіяльність особистості еволюційно сприятливою.

У завдання дослідження при цьому входив також пошук деякої *узагальноючої* системи характеристик *невербального спілкування*, яка могла би слугувати операційною ознакою рівня сформованості в суб'єкта життєдіяльності ЄФО.

Обґрунтовуючи теоретичний підхід до дослідження особистісних диспозицій, ми розглядали невербальний компонент спілкування як вірогідний показник особистісних змін, що відбуваються у процесі розвитку особистості.

Спираючись на ідеї Л.С. Виготського [5], який вказує на *системний характер* психологічного діагнозу, ми проаналізували у проведеному нами дослідженні вірогідність зв'язку певних узагальнених ознак невербального спілкування з притаманністю людині високого рівня сформованості Єдиного фактору особистості, операціоналізованими, як зазначалось вище, багатогаспектно.

Як відомо, системний характер психологічного діагнозу за Л.С. Виготським має *трьохрівневу структуру*. На *симптоматичному* рівні здійснюється констатація й опис виявлених діагностичних ознак (симптомів) явища, характеристики якого діагностуються; на *етіологічному* рівні надається причинне пояснення виявлених симптомів шляхом їх описання та створення на цій основі *гіпотетичного конструкту*; на *типологічному* рівні, здійснюється перехід від теоретичних узагальнень та описових конструктів до теорії особистості, яка служить основою для визначення місця та значення отриманих даних у *динамічній структурі особистості*.

Узагальнені рівні психологічного діагнозу, як підкреслює В.Ф. Моргун [8, с. 53], характеризують загальну логіку наукового пізнання об'єкта психодіагностики: від створення теоретичної моделі особистості досліджуваного, в якій конкретні особливості представлені у *цілісності* та сформульовані в поняттях, що розкривають її психологічну сутність, структуру і динаміку.

Основною змістовною особливістю психологічного діагнозу, як підкреслюють сучасні дослідники проблеми [2, с. 11], є те, що в ньому повинні

відобразитись суто *психологічні* змінні, котрі спричиняють ту чи іншу форму поведінки або діяльності досліджуваного.

Відповідно до завдань даного дослідження на *симптоматичному* рівні ми виокремили такі ознаки глибинних особистісних диспозицій, які можна цілісно діагностувати за допомогою невербальних засобів спілкування, як: а) «ставлення суб'єкта життєдіяльності до світу, оточуючих і до себе»; б) індивідуально-специфічний «менталітет» та в) конструкти «соціальний індивід» і «індивідуальний суб'єкт».

На *етіологічному* етапі ми операціоналізували поняття «*ставлення до світу, до оточуючих, до себе*» як *позитивне*, оскільки саме таке ставлення розкриває сутність особистості як вищого рівня розвитку людини, що є еволюційно доцільним і сприяє успішному вирішенню нею основних життєвих задач у досягненню суб'єктивного, психологічного та соціального благополуччя [10]. Поняття «*менталітет*», яке автор багатовимірної концепції особистості В.Ф. Моргун трактує як «своєрідне, унікально-неповторне мислення особистості, що забезпечує цілісність щодо її багатовимірності» [8, с. 169], ми співвіднесли з позитивним мисленням як провідним компонентом гіперкомпенсаторного потенціалу. Поняття «соціальний індивід» було операціоналізовано як передумова набуття гармонічності існування людини як соціальної істоти. На цій основі ми створили *гіпотетичний конструкт*, формою прояву якого обрали Єдиний фактор особистості.

На *типологічному* рівні психодіагностичного дослідження було визначено корелят гіпотетичного конструкту на рівні ознак невербального компоненту спілкування, – «експліцитну комунікативну інтенцію». Для описання експліцитно вираженої комунікативної інтенції було обрано комбінацію мімічних ознак (посмішки, доброзичливого виразу обличчя, контакту очей) і готовність людини до застосування ілюстративних жестів, жестів-емблем, афективних і піктографічних (зображувальних) жестів), поява яких у спілкуванні свідчить про відкритість суб'єкта і налаштованість забезпечення успішності досягти мети комунікації.

Програма емпіричного дослідження передбачала формування вибірки, представники якої могли бути розподілені на полярні кластери за ознаками стійких особистісних рис, що відповідають Єдиному фактору особистості; властивостей характеру, що формуються під впливом позитивних цінностей, і ряду ознак особистісної зрілості та їх «наслідкових результатів» – суб'єктивного задоволення життям, психологічного і соціального благополуччя.

Дослідження було організовано у вигляді квазіексперимента для двох нееквівалентних груп, сформованих методом кластерного аналізу (алгоритмом К-середніх) відмінностями у рівнях сформованості: *структурних рис* особистості як глобальних, так і Тріади Темних рис (макіавелліанізм, нарцисизм та ознаки психопатичних проявів); *загальнолюдських цінностей* і відповідних їм «сильних» рис характеру та прогнозованими розбіжностями у рівнях прояву психологічного благополуччя, самооцінки, смислотитетивних орієнтацій, задоволення життям, ознак позитивної та негативної афективності.

Очікувалось, що, підтвердженням гіпотези дослідження буде наявність статистично значущих розбіжностей між у такий спосіб сформованих групах і за показниками *невербального спілкування* як залежної змінної, зокрема за рівнями експліцитно вираженої «*комунікативної інтенції*». Остання розглядалась як форма відбиття налаштованості суб'єкта на підтримування контакту із співрозмовником заради досягнення мети комунікації.

Оскільки методична складність такого підходу полягає у необхідності організації достатньо великої кількості спостережень за реальною поведінкою досліджуваних, для його спрощення було застосовано спеціальну методику [17] стимулювання «спілкування без слів», що передбачала передачу змісту слів-стимулів за допомогою невербальних засобів.

Висновки. Ідентифікований у розглянутий вище спосіб підхід до перевірки можливості здійснення імпліцитної діагностики особистості за допомогою ознак невербального спілкування відкриває нові перспективи з'ясування глибинного зв'язку між комплексом ознак *позитивності* ставлення суб'єкта до світу, себе, оточуючих і готовністю до реалізації *гіперкомпенсаторних* особистісних ресурсів в умовах соціальної взаємодії.

Результати проведеного емпіричного дослідження [9] підтвердили, що в осіб, інтегральні особистісні характеристики яких визначають загальну *позитивну налаштованість* людини при реалізації нею актів соціальної взаємодії, експліцитно проявляється комунікативна інтенція, репрезентована невербальними засобами.

Вона відбивається у появі готовності до забезпечення за допомогою як вербального, так і невербального компоненту спілкування успішності досягнення мети комунікації.

За допомогою новітньої методики П.Е. Річчі Бітті і І. Поггі було продемонстровано наявність статистично значущих розбіжностей у кількісних та якісних показниках застосування невербальних засобів для передачі змісту вербальних описань між суб'єктами з різними рівнями позитивного ставлення до оточуючих і, відповідно, з різними рівнями сформованості Єдиного фактору особистості.

Застосування суб'єктами з ознаками наявності гіперкомпенсаторного фонду особистості різноманітних когнітивних стратегій в процесі виконання методики «Talking through gestures» («Розмова за допомогою жестів») з різними стратегіями перекодування вербальної інформації у невербальну свідчить про наявність в них високого рівня їх готовності до експліцитної реалізації комунікативної інтенції.

Про підтвердження гіпотези свідчить також зареєстрований в емпіричному дослідженні факт наявності у суб'єктів з високим рівнем вираженості однієї з трьох «Темних рис» – макіавелліанізму неузгодженості між виразом обличчя, зокрема відсутністю контакту очей і активним використанням знакових жестів.

Отримані дані дають достатньо підстав для розглядання невербального компоненту спілкування як ресурсу цілісної діагностики змісту глибинних особистісних диспозицій.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л., 1968. – 338 с.
2. Ануфриев А.Ф. Психологический диагноз. — М., 1993.
3. Аршава І.Ф. Аспекти імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини. – Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – 468 с.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1972. – 321 с.
5. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб., 2008. – 384 с.
6. Зинченко В.П. Размышления о душе и ее воспитании: (Час Души) / Вопросы философии. – 2002. – №2. – С. 119-136.
7. Максименко С.Д. Генезис существования личности. – К., 2008. – 239 с.
8. Моргун В.Ф. Основы психологической диагностики. – К.: Слово, 2012. – 464 с.
9. Носенко Е.Л. Кінесика як аспект імпліцитної діагностики особистості / Вісник Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Актуальні проблеми психології: Психологія навчання, генетична психологія, медична психологія. – К., 2009. – Т.10. №15. – С. 527-539.
10. Носенко Е.Л. Особистісні фактори успішності вирішення людиною основних життєвих задач (у світлі сучасних теорій особистості) / Матеріали II Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г.С. Костюка (19-20 квітня 2010 р.). – Т.1. – К., 2010. – С. 273-278.
11. Носенко Э.Л. Эмоциональное состояние и речь. – К., 1981. – 194 с.
12. Реан А.А. Практическая психодиагностика личности. – СПб., 2001. – 224 с.
13. Роджерс К.К науке о личности / История зарубежной психологии. – М., 1986. – С. 200-231.
14. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб., 2001. – 720 с.
15. Старовойтенко Е.Б. Предмет и метод психологии: Антология. – М., 2005. – 512 с.
16. Peterson C. Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification / C. Peterson, M. Seligman. – New York: APA Press and Oxford University Press, 2004. – 590 p.
17. Ricci Bitti P.E. Symbolic nonverbal behavior: talking through gestures / P.E. Ricci Bitti, I. Poggi // Journal of nonverbal behavior. – 1991. – №5. – P.172-183.
18. Rushton J.P. A general factor of personality in 16 sets of the Big Five, the Guilford-Zimmerman Temperament Survey, California Psychological Inventory, and Temperament and Character Inventory/ J.P. Rushton, P. Irwing // Personality and Individual Differences. – 2009. – №47. – P. 558-564.
19. Rushton J.P. The General Factor of Personality: A Reply to Muncer / J.P. Rushton // Personality and Individual Differences. – 2012. – №52. – P. 236-239.
20. Rushton J.P. The genetics and evolution of a general factor of personality / J.P. Rushton, T.A. Bons, Y-M. Hur // Journal of Research in Personality. – 2008. – №42. – P. 1173-1185.
21. Sassenberg U. The relationship of gesturing, cognitive ability, and personality/ U. Sassenberg, E. van der Meer // International Journal of Psychology. – 2008. – №43. – P. 473.

В статье обосновывается возможность реализации интегрированного подхода к имплицитной диагностике личностных диспозиций по характеристикам невербального компонента общения, которые отражают позитивность отношения субъекта общения к собеседнику, обусловленного уровнем сформированности единого фактора личности. Formой проявления отношения предлагается считать эксплицитно выраженную невербальными средствами коммуникативную интенцию.

Ключевые слова: *личностные диспозиции, имплицитная диагностика, позитивное отношение, Единый фактор личности, невербальный компонент общения.*

Implicit integral diagnostics of the personality stable dispositions is claimed to be possible with account to the positive attitude of the speaker to the interlocutor, determined by the level of the general factor of personality attained. The form of the attitude is postulated to be manifested by the communicative intention explicitly expressed by the non-verbal means.

Key words: *personality dispositions, implicit diagnostics, positive attitude, general factor of personality, non-verbal means of communication.*

УДК 373.3.015.311

В.В. Оверчук

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ЯК ЧИННИКА САМОРОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Стаття присвячена дослідженню креативності та саморозвитку молодших школярів в учбовій діяльності. Розглянуто теоретичний зміст і співвідношення понять: «креативність», «саморозвиток». Робота містить теоретичне обґрунтування, методичні засади та результати емпіричного дослідження даної проблеми. В дослідженні представлені методики і результати констатувального, формувального і контрольного етапів психолого-педагогічного експерименту. В емпіричному дослідженні виявлений зв'язок між креативністю та саморозвитком дітей молодшого шкільного віку, визначені певні форми мислення особистості, які пов'язані з показниками креативності. В результаті дослідження апробована програма розвитку креативності та саморозвитку, запропоновані психолого-дидактичні шляхи розвитку креативності як чинника саморозвитку молодших школярів.

Ключові слова: *креативність, саморозвиток, молодші школярі, констатувальний і формувальний експеримент.*

Актуальність дослідження проблеми креативності зумовлена потребою суспільства в творчій особистості, що вимагає істотного підвищення рівня освіти. Якісне оновлення системи освіти унеможливується поза актуалізацією творчого потенціалу особистості, створенням умов для заохочення і розвитку креативності як цілісного психічного утворення. На даний час спостерігається